

Абайдың "Атадан алтау, анадан төртеу" атлы қосығының мазмуны хаққында

Қазақ әдебиятын жыйнау, изертлеу бойынша өткен әсирдің ғ0- жылларында орын алған кемшиликлердің бири- шайырлардың өмири хаққында мағлыұматлардың аз екенлиги ямаса улыұма жоқ екенлиги болып есапланады. Әсиресе, Абайдың өмирбаянын жазыуда дереклердің болмауы Абайтаныу илими алдына үлкен тосықлар пайда еткени хаққында М.Әуезов: "Биография, оның кемшиликтери, Кәжитай (күнделик, хат, мемуарлардың болмауы, хәттеки оның дәуиринде күнделикли баспасөздің болмауы) ауызеки естеликлер"- деп тезис түрінде атап өтиуи әпиұайы нәрсе емес еди. Алым Абайдың өмирин жазыуда биринши гезекте, ол хаққындағы дереклерди ел ауызынан жыйнап, естеликлер жазып берген тири архив ийелерине айрықша дыққат аударған. Ол хаққында Мухтар Әуезов: "Абайдын жеке басын, оның өмириндеги жеке фактлерди алып қарайтуғын болсақ, булар хаққында бирдебир мемуар да, күнделик те ямаса сол уақытлары жәрияланған белгили бир мийнет те жоқ! Сонлықтан да мен оның балалық дәуирин, жигитлик уақтын корсетиу ушын, Абайды көзи менен көрген адамлардың азлы-кем еске түсириулерине сүйеңниуге мәжбүр болдым"- деп жазады. М.Әуезов Абайдың илимий биографиясын

хәм "Абай жолы" эпопеясын жазыуда ауыз-еки дереклерге ғана сүйенип қалмастан шайырдың өлмес шығармаларындағы деректерден де кеңнен пайдаланған. Абай дәретіушилитигиниң тийкары оның- лирикалық қосықлары. Ал хәр бир лирикалық шығармада шайырдың өмирине, оның басынан өткізген уақыяларына байланыслы шынылықтын сәулеленетуғыны әдебият илиминен белгиле. Биизң бул мақаламыздың тийкаргы мақсети шайырдың белгили "Сегиз аяқ" (Алыстан сермеп, жүректен тербеп) атлы қосығындағы биографиялық деректиң мазмунын ашып бериу болып табылады. Сонлықтан енди қолда бар, илимий айланьсқа киргизилген мағлыұматлар бойынша қосықтың мазмунын сөз етемиз. "Абай өзиниң өмирбаянлық дереклерин шығармаларында аз келтиреді. "Сегиз аяқ" та: Атадан алтау, анадан төртеу, Жалғызлық көрер жерим жоқ, -деген сыяқлы сөзлерди басы жерлерде айтып кетеди"- деген алым пикирине сүйенсек, онда "Атадан алтау, анадан төртеу" деген бул қатарларда шайырдың нағыз автобиографиялық сыры бар деп түсинемиз. Қунанбай нә жасына шыққанында Абай тууылған. Қунанбайдың коп хаялы болған. Үлкен хаялы- қызлай алған Күнке. Буннан тууылған баласы Қудайберди. Екинши хаялы- Улжан. Ол Қунанбайдың иниси Қутлымұхаммедке айттырылған қалындығы екен. Иниси дүньядан өткеннен соң Қунанбай келинин алған. Буннан тууылған баллары: Тәңирберди, Ыбырай (Абай), Ысқақ, Оспан. Үшінши хаялы - Айғыз. Оннан Халиулла, Ысмағұл деген балалары болған. "Атадан алтау, анадан төртеу" деген Абайдың қосығының мазмуны усы. Қунанбайдың төртинши хаялы - Нурғаным. Оннан бала болмаған.

Алымның усы жоқарыда келтирген Қунанбайдың балалары хаққында мағлыұматларды топласақ, онда Қунанбайдан Қудайберди, Тәңирберди, Ыбырай (Абай), Ысқақ, Оспан, Халиулла, Ысмағұл деген жети бала тууылған. Бирақ Абай "атадан алтау" деп келтиреді. Не ушын "атадан жетеу" делинбеген? Не себепли М.О.Әуезов Қунанбай балаларын бас-басына атап келип, "Атадан алтау, анадан төртеу" қосығының мазмуны усы деген шешимге келеди?

Абайдың "атадан жетеу" демей "алтау" деп айтқанына қарағанда, бул қосықты жазғанда Қунанбайдың балаларының биреуи айтылмай кеткенге уқсайды. Оның ким екенин, не ушын айтылмағанын алым соңғы изертлеушилердиң пайына қалдырса керек. Бул мүмкин биографтың қолында Қунанбай балалары хаққында белгили бир архив дереклериниң жоқлығынан болыуы мүмкин. Сонлықтан илимпаз Абайдың лирикасы хаққында сөз еткенде шайыр өмирине қатнаслы басыбир қосықларына "автобиографиялық сыры бар" деп ситтеме берген. Абайдың ЮНЕСКО тәрәпинен белгилеп өтилген 150 жыллық юбилейине байланыслы илимий мақалалар, жыйнақлар, монографиялық изертлеулер жазылып, биринши Абай өмирбаянына байланыслы архивлик дереклер қайтадан көзден өткерилип илимий айланьсқа қосылды. Бул архивлик хужжетлер хронологиялық жақтан шайырдың хәм оның туысқандарының тууылған, қайтыс болған жылларын анықлауға жәрдемин тийгизди. Белгили алым, филология илимлериниң докторы, Қазақстан ИА академиги Әлкей Марғұланның 1938-жылы Санкт-Петербургтағы Шығыс халықларын изертлеу институтының китапханасынан тапқан Абайдың өзиниң әкеси Қунанбайдың атынан, Қунанбай ауылының молласы Габитханның Омбы Кадет корпусында оқытуғын Халиулла Оскенбаевқа жазған хатлары менен Абайтанушы алым Муздыбай Бийсенбаевтың Москва архивинен тапқан Халиулла Оскенбаев хаққында дереклериниң тийкарында Қунанбайдың балаларының тууылған, дүньядан өткен жылларын анықлауға имкан берди. Шайырдың "анадан төртеу" дегени хешқандай

ғұман туудырмайтуыны анық. Хәттеки ол хаққында Абайтанушы алым М.Бийсенбаев архивлик дереклерге сүйенип мынандай деректер келтиреді: "Қунанбайдың екинши хаялы- Улжан (1810-1887), Улжаннан тууылған Қунанбайдың балалары: Тәңирберди (Тәкежан) 1844-жылы, Ибраһим (Абай)- 1845-жылы 15-июнде, Ысқақ- 1847-жылы, Оспан- 1852-жылы тууылған. Бул деректерди Москвадағы архивтен Халиулла Оскенбаевтың делосына тауып алдық". Ал "атадан алтау" деген шайыр қосығының сырын кейинги изертлеушилер, соңғы табылған тарийхий хужжеттерге тийкарлана отырып, өз интерпретацияларын берген сыяқлы. Себеби сыншы алым С.Қийрабаев пенен Қ.Мырзағалиевтың басшылығы менен қайта жазылған 10-классқа арналған мектеп сабақлығында "Қунанбайдың Қудайберди, Тәңирберди (Тәкежан), Абай, Ысқақ, Халиулла (жаслай қайтыс болған), Ысмағұл деп аталған жети улының ишинен Абай ерте көзге түседі" деген анық пикирлер бар. С.Қирабаев, Қ.Мырзағалиев мектеп сабақлығын қайта жазғанда Халиуллаға қатнаслы деректи Ә.Марғұланның "жаслай өлип кеткени болмаса" деген алым ой-пикирин басшылыққа алған болыуы керек. Себеби, Халиулланың "жаслай қайтыс болғаны" хаққында биринши болып пикир айтқан алым Әлкей Марғұланың: "Тек, жаслай өтип кеткени болмаса, Халиулла ағасы Абай сықлы асқан ойшыл, қәлеми төгилген жазыушы болыуы анық еди"- деп ойлаған.

Буннан шығатуғын жуұмақ, егер Халиулла жаслай ерте қайтыс болған болса, онда Абайдың "атадан алтау" деген шығармасының сыры ашылады. Абай бул қосықты жазғанда Халиулла ерте дүньядан өткен болып шығады. Егер усындай болса Халиулланың қашан хәм неше жасында қайтыс болғанын анықлау мақсетинде хронологиялық принципке тийкарланып исленген кесте менен Қунанбай балаларының тууылған, қайтыс болған жылларын төмендегише салыстырып көрейик:

№	Қунанбай балалары	Тууылған, қайтыс болған жыллары	Қайтыс болған жасы
1	Күңкеден: Қудайберди	1829—11866-жж	37 жас
2	Улжаннан: Тәңирберди (Тәкежан)	1844-1906-жж	62 жас
3	Ибраһим (Абай)	1845-1904-жж.	59 жас
4	Ысқақ	1847-1901-жж	54 жас
5	Оспан	1842-1891-жж	39 жас
6	Айғыздан: Халиулла	1849-1870-жж	21 жас
7	Смағұл	1852-1931-жж	79 жас

Жоқарыдағы хронологиялық принципке тийкарланып жасалған кестеге көз тасласақ Халиулла 1870- жылы 21 жасында қайтыс болған. Бирақ, анықлап қарасақ, Халиулладан төрт жыл бурын 1866- жылы кү жасында ағасы Қудайберди ерте қайтыс болған. Буннан шығатуғын жуұмақ, Халиулла менен Қудайбердиниң қайтыс болған жылларын салыстырсақ: бириншиден, Абайдың "атадан алтау" дегенине қара-

ғанда ағасы Құдайберди ерте қайтыс болған, ал иниси Халиулла бұл уақытта тири болған болуы керек. Екіншіден, бұған қоса М.Әуезовтың: "Улжан менен Айғыз бир ауыл болып, Қунанбай олар менен турған уақытта, еки анасының ортасындағы тең баласы Ыбырай (Абай Ә.Н.) болады. Сонлықтан Абай балалық дәуирин еки анасының ортасындағы жалғыз баласы ретінде өткерген. Еки шешеге бирдей бала болып жүргенликтен сол гездеги үлкенлери Абайға "Телқара" деп ат қойған" деген пикирге итибар берсек, онда Улжанның төрт баласына, Айғыздың еки баласын қоссаңыз Абайдың "атадан алтау" шығармасындағы "алтау" сыры ашылады. Жуу-мақлап айтқанда, Абайдың "атадан алтау" дегендеги Қунанбай балалары: Тәңірберди, Абай, Ысқақ, Оспан, Халиулла, Смағұл болса, "анадан төртеу": Тәңірберди, Абай, Ысқақ, Оспан екени даусыз.

А.Найзабаев
Жамбыл гуманитар техникалық
институтының ізлениушиси

"Авесто" жазба естеликлерінде педагогикалық көз қараслар

Бизің халқымыз тәлім-тәрбия тарауында бай тәжіриібелерге хәм миллий мий-расларға ийе. Оларды хәзирги уақытта жас әуладтың санасына синдириу әқмийетли мәселелерден саналады.

Неше мың жыллық тарийхқа ийе "Авесто" жазба естеликлерінде зардушт дини дәслепки эпиуайыдай көринген арзыу үмитлер, инсаныйлық пәк сезимлер әпсаналық образлар көринисинде өз сәулелениуин тапқан. "Авесто" жазба естелигин инсәният қанша үйрениуи нәтийжесинде оның соншелли сырлы хәм эпиуайы тәреп-лери, сыпатлары тәриплене береді. "Авесто" естелиги дәслепки ислам мәдениаты үлжелеринен есапланған қуяшлы Хорезм елатында пайда болғаны себепли, оны педагогикалық көз-қараста үйрениу мақсетке мууапық болады.

Зардушт дини менен ислам дини тәлийматлары тийкарында салыстырмалы түрде үйрениуди мақсетке мууапық деп ойлаймыз.

Себеби, Зардушт хәм Ислам дини бир-бирин тәлім-тәрбиялық жақтан толық-тырып турғандай болады. "Авесто" да от, суу, жер, шаруа, терек, өсимликлер уллы зат деп есапланады. Хайуанларға зулымлық етиу қараланды. Инсанияттың гигиеналық талаптарға итибар беріу талап етилген. Зардушт диниде дийханшылық хәм шаруашылық пенен шуғылланып бала-шағалы болып хәр еки қолы менен пидәкерлик мийнет етиуши инсан жақсылық құдайы Ахура мазда тәрепинен қоллап қууатланып, оның жумысына рауаж, зүрәтине берекет бағышланған. "Авесто" да инсан пүткіл өмири дауамында суу, топырақ, от, улыуа алғанда дүньядағы барлық жақсы нәрселерди пәк хәм пүтинлигинше асырауға миннетлидир-дейди. "Авесто" жазба естелигинде суу жақынды оның жүдә қадирленгени жаққында көплеген мағлуыматлар ушырасады. Мәселен, өмир сууы жер-аспанды безейди, бағ-бақшаға айландырады ямаса "От шөплер хәм мийуели тереклер егилген, суулары бәрқулла тегис болған жер ең жақсы жер" деген қайталаулар онда бар. Инсан бұл жемислери қадирленип, абайлап-асырап, оларға зыян жеткізбестен тәбияттағы тең салмақтылығы хәм өз-ара байланысты бузбастан пайдаланыуы лазым.

Ислам дини тийкарын қураушы "Қурани кәрим" хәм хәдислерде "Сууға түпир-

ме, иплас болады", "Терекке коз алайтырма, жаман болады", "Жерди таплама, о дүньялығыз қаламайды" сыяқлы хикметли сөзлер айтылған.

Ата-бабаларымыз мусылманшылықта терек етиу, бағ доретиу жумысларын сауаплы ис деп билген. Бир түп мийуели терек еккен инсанның еки дүньясы абат болады деп үйреткен.

Мухаммед алайхиссалам хәдислеринде мынадай даналық пикирлер айтылған: "Етиу нийетинде қолыңызда нәл турған пайытта, күтилмегенде қыямет қәуим болып қалыуы анық болғаныныда да үлгерсеңиз оны егип қойың" делинген.

"Қурани кәрим"деги "сеннен хәрекет, меннен берекет" деген пикирлер "Авесто" жазба естелигиндеги мийнет тәрбиясын уллы деп есаплау тәлийматын толықтырып, олардың құнлығын хәнде асырады.

Соның менен бирге "Авесто" естелигинде экологиялық тәрбия мәселелеринде де үлкен итибар берилгенин көремиз. Мысал үшін айтқанымызда салмада ағып турған сууды патаслағаны үшін қатты жазаланатуғын болған. Егер адам сууға түпирип, оны патасласа, оған он дүрре урылатуғын болған. Ал салмада ағып турған сууға өли хайуан денесин таслаған адамға өлим жазасы буйырылатуғын болған. Сондай-ақ гүнәсы бар адамларға копир салыу шәрти менен гүнәсы кеширилетуғын болған.

Зардуштийлик дининде тәрбиялық өлшемлер биринши орында турған. Мәселен, зардуштийлик дининде шарап ишиу қадаған етилмеген, лекин шарапты өлшем менен қабыл етиу инсан организмн беккемлейди, ауқатлық затлардың сиңиуин жақсылайды, қан айланьс системасын нормалластырады, инсан жақсы уйықлайды, өнимли мийнет етиуге жәрдем береді, адамлар арасында дослық мүнәсебетлердин пайда болыуына жәрдемлеседи, сондай-ақ минез-құлқы жаман адамлар менен тәрбиясы жақсы инсанларды сол уақытта ажыратып береди деп есаплаған. "Авесто" дағы бұл пикирлер хәзирги заманға да тууры келеди, солай емес пе?! "Авесто" дағы "Ясна" бөлиминде жемислерден өлшемінде ләззет алыу хош кеулилик хәм тағы басқада инсанға тән турмыслық өлшемлер усыныс етилген. "Авесто" дағы "Ясна" сүресиндеги бұл пикирлер "Қурани кәрим" де басқаша берилген. Мәселен, Қуран сүрелеринде шарап ишиу қадаған етилген, хәрәм есапланған.

Сондай-ақ, Қурани кәримдеги "Ясин" сүреси менен "Ясна" сүресин салыстырып үйренгенимизде, олардағы өзгешеликлер сезиледи. "Ясин" сүресинде Алла таалаға тәубе етиу, менменликке берилмеу, ақыретин ойлау, Алланың күшине исениу, ол жаратқан жаралығысты қадирлеу сыяқлы хикметли пикирлер айтылған.

Жоқарыдағы айтылған пикирлерден хәзирги уақытта тәлім-тәрбия ислеринде пайдаланыу жас әуладтың келешекте өз халқын қадирлейтуғын, Ұатанға хызмет ететуғын, тууылған үлкесин сүйетуғын кәмил инсан болып жетилисиуине жақыннан жәрдем береді. Жазба естеликлердеги бұл педагогикалық көз-қарасларды тереңнен үйрениу хәзирги педагогика илиминин алдында турған үлкен ұазыпалардан саналады.

Нәжимова Гәуҳар
Әжинияз атындағы Нөкис мәмлкетлик
педагогикалық институтының магистранты